

zakon rada.gov.ua. 18. Рекомендация R (80) 11 Комитета Министров государствам-членам Совета Европы о заключении под стражу (принята представителями Министров 27.06.80) // Рос. юстиция. – 2002. – № 10. – С. 70-71. 19. Сірий М. І. Українська модель здійснення судового контролю на досудових стадіях кримінального процесу // Адвокат. – 2005. – № 9. – С. 6-8. 20. Толочко О. Міжнародно-правові стандарти захисту права особи на свободу і особисту недоторканність // Юрид. журнал. – 2006. – № 3 (45). – С. 122-127. 21. Трунов И. Л., Трунова Л. К. Меры пресечения в уголовном процессе. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – 356 с. 22. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германии // <http://paarschool.narod.ru>.

Надійшла до редакції 30.10.2007 р.

УДК 343.985

В.В. Семенов, канд. юрид. наук
*Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ДОПИТ: ВИКРИТТЯ ІНСЦЕНУВАНЬ

У криміналістичній літературі проблема інсценування злочинів була предметом дослідження таких учених, як Г.М. Мудьюгін, Р.С. Белкін, В.А. Овечкін, І.О. Ніколайчук та ін. Однак питання викриття інсценувань у процесі допиту ще й донині не знайшли свого висвітлення в теорії криміналістики, що й стало предметом даної статті.

Найпоширенішим способом одержання інформації про подію, що трапилася, є допит. Ця процесуальна дія становить регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілку-

вання осіб, які беруть у ньому участь, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі [6, с. 252]. Допит має пізнавальне значення. Його результати можуть бути використані для встановлення нових раніше невідомих фактів, а також для перевірки вже наявної інформації. Нерідко слідчому доводиться протистояти особі, яка відмовляється давати правдиві показання.

Допит – інформаційний процес зі складною й багатоелементною структурою. Уся інформація

під час допиту класифікується за суб'єктами останнього і виходить: (а) від слідчого; (б) від допитуваного; (в) від інших осіб, які беруть участь у допиті. Кожен з її видів може мати також свою класифікацію, підстави якої можуть бути різні, але, як вважає чимало вчених, велике значення має класифікація за функціональним призначенням. Так, В.Ю. Шелітько вирізняє наступні види інформації:

1) комунікабельно-забезпечувальна, що використовується для забезпечення успішного проведення допиту і встановлення психологічного контакту з допитуваним;

2) субстанціональна, спрямована на з'ясування основних відомостей у справі, що відбувається в постановці запитань, обумовлених предметом допиту;

3) спонукаюча, що застосовується у випадках, якщо допитуваний забув важливі для справи обставини або відмовився від їх викладення;

4) викривна, покликана знайти й виявити помилкові дані у свідченнях допитуваного;

5) коригувальна, яка дозволяє уточнити показання або виявити й усунути перекочення, що є результатом сумлінної омани свідка чи обвинуваченого.

Інформація, що виходить від допитуваного, класифікується за наступними критеріями:

1) за способом вираження – змістовна і паралінгвістична (мімічна, конклюдентна), яка відбиває психофізіологічні реакції;

2) за характером виявлення – викладена вільно і за допомогою спонукань;

3) за характером відбиття дійсності – відповідаюча дійсності і не відповідаюча їй [10, с. 4].

Правильність обрання тактики допиту багато в чому залежить від слідчого, від того, наскільки ретельно він до нього підготувався. Процес підготовки проходить 3 рівні – пізнавальний, прогностичний і синтезуючий [11, с. 3]. Перший містить вивчення матеріалів кримінальної справи, ознайомлення з оперативно-розшуковими даними, збирання відомостей про допитуваного, вивчення спеціальних питань. На прогностичному рівні отримана інформація допомагає передбачити ситуації допиту, реакцію допитуваного на той чи інший тактичний прийом, обрати найбільш ефективний спосіб установлення психологічного контакту. На синтезуючому рівні слідчий складає план проведення допиту, вирішує питання про місце, режим і час його здійснення. Процес ознайомлення з матеріалами справи рекомендується розпочинати з даних, що лягли в основу порушення кримінальної справи. У такий спосіб окреслюється коло осіб,

яких необхідно допитати.

Стосовно досліджуваної проблеми важливо відзначити, що велика частина вбивств, приховуваних інсценуванням, відбувається родичами або близькими жертві людьми, тому доцільно першими допитати саме їх. Коло осіб, яких потрібно допитати, може бути визначено і при аналізі таких проведених слідчих дій, як огляд місця події, обшук, експертиза та ін. Вивчивши матеріали справи, слідчий має вирішити питання про черговість допитів з огляду на можливу заінтересованість окремих осіб у справі, особливості їх характеру, інтелекту тощо. Вивчення особи допитуваного здійснюється шляхом одержання анкетних даних про неї, характеристик з місця роботи, навчання, проживання. Результатом підготовки слідчого до проведення допиту є складання ним розгорнутого плану останнього з указівкою переліку обставин, що підлягають установленню, запитань, які треба поставити допитуваному, використовуваних тактичних прийомів і наявних у справі матеріалів. План повинен мати логічну структуру й певну послідовність.

Допит, як уже зазначалося, – це процес спілкування сторін. При цьому мислення конфліктуючих сторін підкорюється особливим правилам, що виявляються у планах, діях, поведінці учас-

ників процесу й відзначаються своєрідною логічною структурою їх інтелектуальної взаємодії. Його природа полягає в повній або частковій синхронності міркувань суперників, взаємній імітації цих міркувань і можливості рефлексивного управління діями іншої сторони. Схеми рефлексивного управління в конфліктних ситуаціях можуть бути засновані на таких принципах, як домінування над супротивником (те, до чого, з нашого погляду, має прагнути слідчий), перевага супротивника й рівність сторін [2, с. 73, 74].

Для досягнення цілей допиту треба правильно обрати тактику його проведення, що зводиться до використання певних тактичних прийомів, які сприяють одержанню більш докладної й повної інформації. Як один із тактичних прийомів використовується пред'явлення доказів. Існує ціла система цієї дії, що характеризує способи пред'явлення доказів з різних підстав. Ця докладно й достеменно досліджена система [3, с. 66] є найбільш доцільною, широко використовуваною в практиці проведення допитів.

У процесі проведення допиту складається певна ситуація, що вимагає від слідчого використання системи тактичних прийомів. Після встановлення психологічного контакту виникає безконфліктна або конфліктна ситуація і кожна з них вимагає

правильного обрання тактичних прийомів.

Проведення допиту по справах про вбивства, приховані інсценуванням, вимагає від слідчого ретельної підготовки, використання спеціальних знань у різних галузях науки, техніки. При такій підготовці до нього має бути окреслено коло осіб, які підлягають допиту. Насамперед, належить допитати тих, які заявили про злочин, які інформували про зникнення іншої особи, які знайшли труп чи сліди злочину, які заявили про вчинення самогубства, про нещасний випадок, що трапився. Як свідчать дані слідчої практики, у багатьох випадках саме особи із цієї категорії при подальшому розслідуванні виявлялися вбивцями.

Для встановлення й викриття інсценування результативним є застосування такого тактичного прийому, як допит на місці події, що сприяє з'ясуванню сутності й механізму події злочину й допомагає свідкові детально описати сприйняті обставини, уточнити деталі того, що відбулося.

Особи, які не зв'язані із загиблим, але які знають що-небудь про обставини смерті, є особливо цінними свідками, тому що можуть повідомити важливі дані про його взаємовідносини з близькими, специфічність його поведінки напередодні смерті.

Досить часто свідки дають

помилкові показання або замовчують про деякі обставини з певних мотивів. У таких випадках слідчий використовує такі тактичні прийоми: (а) допит по епізодах; (б) постановка деталізуючих і контрольних запитань; (в) оголошення показань інших осіб; (г) пред'явлення речових і письмових доказів, що спростовують помилкові показання; (д) оголошення фрагментів результату огляду місця події, висновків експертиз та ін. Запитання, що деталізують обставини, сприяють з'ясуванню в допитуваного свідчень, які повинні бути йому відомі з урахуванням викладених раніше показань. Як відзначає О.Р. Ратинов, саме постановка деталізуючих запитань дозволяє виявити неправду в показаннях свідків і невідповідності їх дійсності [8, с. 42-96].

Г.М. Мудьюгін, досліджуючи проблему інсценування самогубств, вважає, що допити членів родини й сусідів потерпілого про обставини, що безпосередньо передують його смерті, можуть дати істотні відомості навіть у тому випадку, якщо вбивця підмовив свідків підтвердити його версію про самогубство. Запитання мають бути гранично деталізованими і ставитися всім допитуваним в однаковій формі. При такій тактиці проведення допитів слідчому вдасться виявити у свідченнях осіб, які змовилися,

протиріччя, і, використовуючи їх, отримати правдиві показання [7, с. 51].

Свою специфіку має й допит тих свідків, на яких може впасти підозра у вчиненні вбивства. Вона може виникнути після аналізу взаємовідносин загиблого і свідка. Головним у цих випадках є з'ясування їх позиції щодо версії про причину й обставини смерті особи. При допиті важливо встановити всі деталі, посилення на конкретні факти чи на інших осіб. Ці дані можуть бути перевірені при їх зіставленні з обставинами, вже отриманими й не викликаючими сумніви. При протиріччі фактів, повідомлених допитуваним чи встановлених по матеріалах справи, будь-яка версія повинна бути перевірена з метою виявлення причетності свідка до вбивства. Обов'язковою умовою допиту такої категорії осіб є надзвичайна обережність у постановці запитань, які не дозволяють зрозуміти, що в слідчого є сумнів щодо їх показань.

При допиті підозрюваного, як і при допитах інших осіб мають бути досліджені обставини, що підтверджують підозру або спростовують її. Мета запитань, що ставляться підозрюваному, полягає в отриманні відомостей про час його перебування й поведінку до події, що відбулася, у момент її вчинення й після цього. Чим детальніше будуть з'ясовані

ці дані, тим легше буде їх перевірити й установити причетність чи непричетність допитуваного до злочину. У перебігу допиту виявляються відомості про взаємовідносини підозрюваного й загиблого. Належить також з'ясувати всі обставини, що послужили підставою для затримання підозрюваного.

Поглибленої уваги вимагає визначення даних про те, які сліди потерпілий міг залишити на тілі чи одязі злочинця, які застосував знаряддя злочину. При цьому варто враховувати криміналістичну типологію зв'язку місця, часу і способу вчинення злочину з характером взаємовідносин потерпілого і злочинця [9, с. 128-134]. На одязі підозрюваного можуть бути виявлені плями крові, мікросліди, нашарування, що вказують на його контакт із жертвою. Слідчий повинен з'ясувати їх походження, час, причини виникнення. Якщо маються на тілі підозрюваного подряпини, сліди зубів чи синці, необхідно встановити, за яких обставин вони з'явилися.

Допит підозрюваного є одним з найскладніших слідчих процесів. Це пояснюється тим, що слідчий володіє значно меншим обсягом інформації, ніж підозрюваний, більше того, вона є фрагментарною. При формуванні версії про підозру на інсценування допит підозрюваного усклад-

нюється тим, що природні причинні зв'язки події злочину та його слідів не тільки порушені, а й замасковані новими, що створюють ілюзію природного перебігу події й відповідну логічність її механізму. В окремих випадках інсценування настільки добре продумано, що існуюча підозра може бути легко спростована допитуваним посиланням на випадкове зникнення слідів чи їх появу або на втручання сторонніх осіб. Підозрюваний вирішує інтелектуальні завдання по приховуванню дійсної події, продумуючи можливі варіанти викриття. Ось чому наведені міркування вимагають стараності в підготовці до допиту підозрюваного. Підготовка включає: а) докладне вивчення матеріалів кримінальної справи; б) аналіз негативних обставин, що свідчать про інсценування; в) розробка програми допиту з використанням логічних схем рефлексивного мислення й управління; г) визначення тактики допиту (використання наявної інформації) залежно від ситуації допиту (повідомлення достовірних і неправдивих відомостей, відмова від дачі показань); д) перевірка отриманих свідчень у процесі допиту шляхом постановки контрольних запитань, зіставлення з іншими доказами, що мають у справі.

При допиті підозрюваного по справах про вбивства, прихованих інсценуванням, виникає кон-

фліктна ситуація, за якої допитуваний прагне заплутати слідчого, спрямувати на помилковий шлях своїми повідомленнями неправдивих, свідомо помилкових відомостей. Специфікою такого допиту є акцентування запитань з приводу виявлених негативних обставин поряд з детальною перевіркою даних, властивих конкретному виду інсценування. Рекомендується допит розпочинати з повідомлення про відому негативну обставину й докладно з'ясувати всі інші пов'язані з нею обставини. Така раптовість пояснюється тим, що підозрюваний, як правило, досконально продумав свої відповіді і свою поведінку на допиті (можливо, ще до вчинення злочину) й не знає про докази, які має у своєму розпорядженні слідчий.

Найпоширенішим способом відвести від себе підозру є повідомлення про алібі. Так, В.О. Ковалова відзначає, що підозрюваного, який заявив про своє алібі, необхідно допитати щодо обставин, пов'язаних із заявою. Особливо важливо виявити деталі всіх обставин його перебування у названих ним місцях у день учинення злочину (аж до хвилин). Часто в процесі допиту виникає потреба перевірити документи, якими підтверджується зазначене алібі підозрюваного, а саме: посвідчення про відрядження, квитки на поїзд, автобус,

пароплав та ін. Детальний допит у багатьох випадках озброїть слідчого матеріалами, важливими для перевірки показань, а допитуваному відриже шлях до створення іншої «легенди» або можливості перекручення окремих епізодів [4, с. 93].

Часто слідчий, виходячи з уже сформованої слідчої ситуації й ситуації допиту, обирає найефективнішу тактичну позицію, що залежить від характеру і складності інсценування. В усіх випадках під час допиту підозрюваного у вчиненні вбивства, прихованого інсценуванням, належить використовувати тактичні прийоми, спрямовані на викриття неправди, які обираються слідчим у тій послідовності й у тому сполученні, який йому вбачається найбільш доцільними. До системи таких прийомів входять: (а) постановка запитань додаткових, деталізуючих, уточнюючих; (б) пред'явлення речових доказів; (в) ознайомлення з протоколом огляду місця події; (г) оголошення показань інших осіб, висновку експерта, результатів слідчого експерименту [5, с. 208].

Деякі криміналісти вважають, що неправда в показаннях допитуваного може бути не тільки викликана виявленням негативних обставин, а й супроводжувати всі його свідчення. До відомостей, які дозволяють думати, що показання особи неправдиві, вони відно-

сять: число й характер яких, безумовно, не вичерпується переліченими:

1) протиріччя іншим даним у справі. Найчастіше це розбіжності показань з результатами огляду місця події, свідченнями інших осіб. Іноді це може виявлятися в невідповідності фактичної обстановки, протиріччя закономірностям об'єктивної дійсності (негативні обставини);

2) наявність внутрішніх протиріч у самих показаннях;

3) опис подій, особливо віддалених у часі, з надмірною точністю;

4) збіг у найменших деталях свідчень декількох допитуваних, що, звичайно, наводить на думку про змову, оскільки в реальних очевидців та учасників не може бути повного детального збігу в сприйнятому, тому що кожен його оцінює відповідно до своїх особливостей, ролі в тому, що відбулося;

5) відсутність у показаннях несуттєвих подробиць, що може говорити про те, що повідомлене допитуваним не пережито;

6) різне пояснення одних і тих же обставин на різних допитах;

7) наполегливе, кількаразове повторення допитуваним з власної ініціативи яких-небудь своїх тверджень;

8) ухилення допитуваного від відповіді на пряме запитання, спроби показати, що питання слідчого йому не зрозумілі;

9) допущення оговорок, прохоплень у відповіді;

10) наявність виразів і категорій, які не відповідають рівню освіти й розвитку допитуваного, що свідчить про те, що він говорить з чужих слів;

11) приховування фактів, які

за даними слідчого добре відомі допитуваному [1, с. 119-120]. До речі, число й характер відомостей не вичерпуються переліченими. Слідчий повинен визначати їх самостійно у кожній конкретній ситуації, яка виникає при проведенні допиту.

Список літератури: 1. Бахин В.П., Когамов М.Ч., Карпов Н.С. Допрос на предварительном следствии (уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы). – Алматы: Еркениет, 1999 – 208 с. 2. Дралкин Л.Я. Конфликтные ситуации и тактика следствия // Матер. Всесоюз. науч. конф. криминалистов и судебных психологов. – Алма-Ата, 1974. – С. 73-74. 3. Комарков В.С. Тактика допроса: Учеб. Пособ. – Харьков: Юрид. ин-т, 1975. – 66 с. 4. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология: Учеб. пособ. – Харьков: Консум, 1999. – 157 с. 5. Конавалова В.Е. Убийство: искусство расследования. – Харьков: Факт, 2001. – 311 с. 6. Криміналістика: Підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / За ред. В.Ю. Шепітька – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2001. – 684 с. 7. Мудьюгин Г.Н. Расследование убийств, замаскированных инсценировками. – М.: Юрид. лит., 1973. – 157 с. 8. Ратунов А.Р., Адамов Ю.П. Лжесвидетельство (происхождение, предотвращение и разоблачение ложных показаний). – М.: ВИ по изуч. причин и разработке мер предупр. преступности, 1976. – 133 с. 9. Селиванов Н.А. Советская криминалистика: система понятий. – М.: Юрид. лит., 1982 – 152 с. 10. Шепітько В.Ю. Допит: Науково-практ. посібник. – Х.: НЮАУ ім. Я.Мудрого, 1998 – 35 с. 11. Шепітько В.Ю. Тактика допиту: Текст лекції. – Х.: Укр. держ. юрид. акад., 1992 – 22 с.

Надійшла до редакції 01.11.2007 р.